

TRATAMENTUL CONSOANELOR LABIALE ÎN GRAIUL DIN MĂRGINIMEA SIBIULUI

Vasile URSAN

(Universitatea „Lucian Blaga“ din Sibiu)

Una dintre cele mai importante caracteristici ale graiului din Mărginimea Sibiului o constituie *palatalizarea labialelor*. În mod curent, prin aceasta se înțelege transformarea oclusivelor labiale *p, b, m* și a fricativelor labiodentale *f* și *v* în consoane palatale, atunci când sunt urmate de *ie, ia* (< *é, é*), de *ī* (< *i* lung latin) sau de *i* flexionar: *piatră* > *kîatră*, *bine* > *gîne*, *mîel* > *nel^h*, *fîr* > *hîr^h*, *visez* > *yisăz^h*. Modificarea se explică prin dezvoltarea unui element fricativ palatal după labială: *h* în cazul labialelor surde și *y* la cele sonore¹. Majoritatea cercetătorilor sunt de acord că fenomenul s-a produs în etape, fiecare membru al seriei fiind alterat în mod independent². Fazele acestui proces pot fi notate astfel:

a) *p, b, m, f, v* (+ *ie, ia, i, i* flexionar) > *ph, by, my, fh, vy*;

b) *ph, by, mÿ* > *pk, bg, mñ*;

c) *pk, bg, mñ, fh, vy* > *k, g, ñ, h, y*;

¹ Cf. Alexandru Lambrior, *Du traitement des labiales, p, b, v, f dans le roumain populaire*, în „Romania”, 1877, 6, p. 443-446; Wilhelm Meyer-Lübke, *Palatalizarea labialelor*, în DR, II, 1922, p. 1-19; Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926, p. 87-91; idem, *Istoria limbii române*: IV. *Româna comună*, V. *Limbile vecine*, VI. *Istoria limbii române din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, EȘ, 1966, p. 85-89, 111, 244-245; idem, *ILLR*, p. 367-369, 619-621; Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 158-159; Macrea, *Probleme de fonetică*, [București], 1953, p. 89; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 119-121; Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, EA, 1970, p. 28-29; Gheție, Mareș, *Graiurile dacoromâne*, p. 117.

² Cf. Macrea, *op. cit.*, p. 45-52; Rosetti, *ILLR*, p. 619; Sala, *op. cit.*, p. 28.

d) $y > \acute{g}^3$.

Ele fiind succesive, se poate afirma că într-un dialect (sau grai) în care există faza $k, \acute{g}, \acute{n}, \acute{h}, y$, palatalizarea este mai veche decât în alt dialect (sau grai) în care aflăm forma $pk, b\acute{g}, m\acute{n}$ etc.⁴.

În dacoromână palatalizarea labialelor nu este un fenomen general, având în vedere că nu apare pe întreg teritoriul în care se vorbește acest idiom și nu se manifestă nici în același stadiu la toate consoanele labiale. Astfel, acestea rămân nealterate (ca în limba literară) în graiurile bănățene, în aria sudică a Crișanei, în graiurile din Muntenia centrală și de vest. Labialele se palatalizează în graiurile moldovenești, maramureșene, în cele din jumătatea nordică a Crișanei, în graiurile transilvănene de centru și sud, precum și, parțial, în cele din Muntenia estică, dar în stadii diferite⁵. Alterarea labialelor a început cu f , elementul cel mai slab al seriei și s-a continuat cu celelalte consoane⁶.

Dacă asupra felului în care s-a produs palatalizarea labialelor există un consens între cercetători, în ceea ce privește vechimea fenomenului, părerile sunt împărțite.

Emil Petrovici crede că fenomenul e foarte vechi în limba română, moștenit din tracă⁷.

Sextil Pușcariu, Dimitrie Macrea, G. Ivănescu și Vasile Frățilă consideră că palatalizarea labialelor este străveche, datând chiar din epoca românei comune⁸. Pe de altă parte, Al. Rosetti, Emanuel Vasiliu, Marius Sala, Matilda Caragiu-Marioțeanu etc. sunt de părere că palatalizarea ar fi mult mai recentă,

³ Cf. Vasiliu, *op. cit.*, p. 119; vezi și Caragiu, *Compediu*, p. 162; Rosetti, *ILR*, p. 368; Ivănescu, *Problemele*, p. 156.

⁴ Cf. Macrea, *Palatalizarea labialelor*, p. 156; Ivănescu, *op. cit.*, p. 159; idem, *ILR*, p. 332; Vasiliu, *op. cit.*, p. 120.

⁵ Cf. Macrea, *Palatalizarea labialelor*, h. 1, PICIOR, PIEPT, după *ALR I*; h. 1.a., PICIOR PIEPT, după *WLAD*; h. 2, ALB, OBIALĂ; h. 3. MIERCURI, după *ALR I*; h. 3.a. MIERCURI, după *WLAD*; h. 4, FIN, FIER, după *ALR I*; h. 4.a, FIER, după *WLAD*; h. 5. VIȚEL, VIER, după *ALR I*; h. 5.a, VIȚEL, după *WLAD*; vezi și *ALRM I*, h. 84, *Palatalizarea lui p în PICIOR*; h. 102, *Palatalizarea lui b în ȘTIRBI*; h. 30, *Palatalizarea lui m în LACRĂMI*; h. 304, *Sunetul f în FINĂ*; h. 391, *Sunetul v în VIU*; cf. și Caragiu, *Compediu*, p. 159; Frățilă, *Târnavă*, p. 60-70; idem, *Probleme de dialectologie*, p. 147, 157.

⁶ Cf. Lambrior, *op. cit.*, p. 443-446; Rosetti, *ILR*, p. 368-369, 470-471; Vasiliu, *op. cit.*, p. 121.

⁷ Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în *SCL*, I, 1950, 2, p. 214.

⁸ Cf. Pușcariu, *LR*, p. 102-103; idem, *Pe marginea cărților*, în *DR*, VIII, p. 310; Macrea, *op. cit.*, p. 158-159; Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 173 ș.u.; idem, *ILR*, p. 332-333. Vezi și Vasile Frățilă, *Un fenomen fonetic dialectal s > ș, z > j în unele grupuri consonantice urmate de sunete palatale*, în *LR*, XXV, nr. 2, p. 213; idem, *Târnavă*, p. 70, 107, nota 83, 108, nota 90.

„cu puțin anterioară secolului al XVI-lea, în dacoromână și sensibil mai veche în aromână și meglenoromână, dar posterioară secolului al X-lea“⁹.

În graiul din Mărginimea Sibiului, palatalizarea labialelor se produce în întreaga serie având (aproape) același stadiu în toată aria cercetată: $p > k$, $b > g$, $m > n$, $f > h$, $v > y$ (g). În câteva localități (Jina, Rod și Tilișca) am întâlnit și formele: $p > pk$, $b > bg$, $m > mn$. În graiul băieșilor din Jina se palatalizează p ($>ć$), f ($>š$), v ($>ž$), dar nu în toate cuvintele în care sunt urmate de *iot*, celelalte labiale rămânând nealterate.

P

În toate așezările cercetate, $p + ie, ia > k$: *kátră*, *kéle*, *keptár^{iu}*, *kert^u*, *kerdút^u*, *kédecă*, *kérsăcă* (*kersăcă*), *képten^u* (*kepten^u*) etc.

$P + i$ ($< i$ lung latin, dintr-un i secundar — *picior* $<$ lat. *petiolus* — sau dintr-un i în elementele de origine slavă) $> k$: *kićór^u*, *kípă^{iu}*, *kímnîță*, *kită* ($<$ *pítă*) „pâine“, *a toki* etc.

Urmat de i flexionar, $p > k$: *stúk*, *tălk*, *ruk*, *hulk* „*vulpi*“, *șerk*, *arek*, *grak* etc.

Stadiul pk l-am notat în unele cuvinte la Jina, Rod și Tilișca: *lupk*, *pkátră*, *copkíl^u*, *copkílă*, *pkéle*, *pkicór^u*, *pkită* etc.¹⁰.

Gustav Weigand a înregistrat și el, în ancheta efectuată în unele localități din Mărginime (punctul 115, Rășinari, 116, Poplaca, 117, Săliște, 118, Rod, 120, Poiana Sibiului), stadiul k : *kept* și *kepten*, iar la Rod a notat și faza pk ¹¹.

Același stadiu final, k , a fost notat și de Axente Banciu pentru Săliște, de Victor Păcală pentru Rășinari, de Eugen Tănase la Poiana¹²; Pentru Jina, Șandru și Brânzeu au înregistrat ambele forme: k și pk , chiar la același subiect și în același context¹³.

⁹ Rosetti, *ILR*, p. 619, 368, 470; Cf. și Vasiliu, *op. cit.*, p. 120-121; Sala, *op. cit.*, p. 28-29; Caragiu, *Compediu*, p. 159, 168; Gheție, Mareș, *op. cit.*, p. 117, 119, 122. În legătură și cu alte păreri emise asupra palatalizării labialelor cf. Macrea, *Probleme de fonetică*, p. 43-52; Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 168-170.

¹⁰ La Tilișca, stadiul pk se întâlnește rar, mai ales în vorbirea femeilor bătrâne, iar în Săliște, Galeș și Vale, în graiul familiilor de jinari și rodeni stabilite aici. Cf. și Șandru, Brânzeu, *op. cit.*, p. 21; vezi și *ALRR – Transilvania*, II, h. 173, PICIOR, h. 241, COPIL; vezi și aici h. 1.

¹¹ G. Weigand, *Körös- und Morosch-Dialekte*, p. 263; vezi și Macrea, *Palatalizarea labialelor*, h. 1.a.

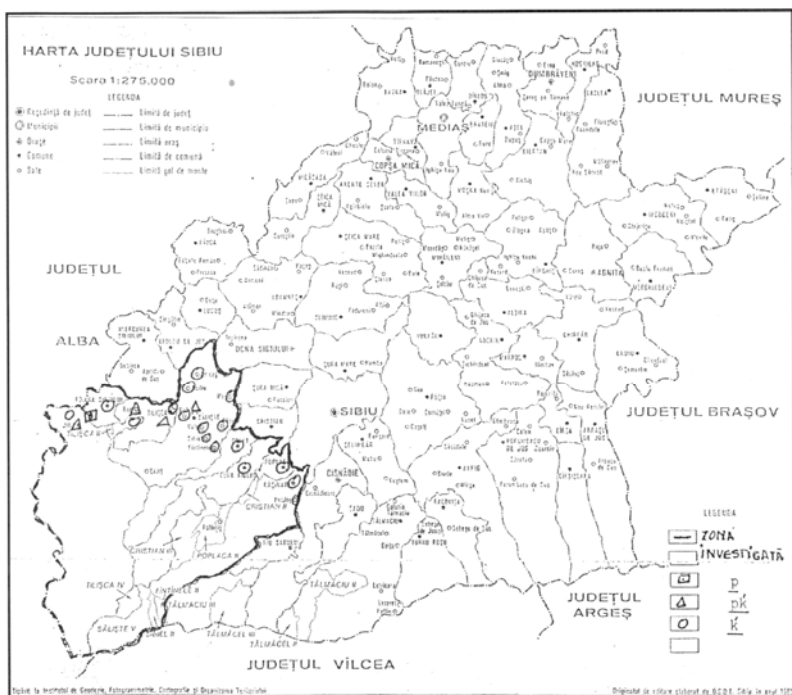
¹² Cf. Banciu, *op. cit.*, p. 187; Păcală, *Rășinari*, p. 127; Tănase, *Poiana*, p. 29; Ursan, *Aspecte ale graiului*, p. 336; idem, *Nume de locuri*, p. 16, 56, 83, 105, 127, 157; Matei, Ursan, Bogdănel, *Jina*, p. 30.

¹³ Cf. Șandru, Brânzeu, *Jina*, p. 21, 43, 51, textul XXXV, 56, textul: XLVII, XLIX.

Aria transilvăneană în care *p* se palatalizează în stadiul *k* este cuprinsă între cursul Mureșului, de la izvoare până la vest de Alba Iulia (ca limită nordică) și Carpații Meridionali la sud. La nordul acesteia se află o altă arie, și ea foarte largă, în care alături de *k* se menține și labiala *p*¹⁴.

În graiul băieșilor din Jina, în care, de regulă, consoanele labiale nu se alterează, am înregistrat, în unele cuvinte, *ć* în locul lui *p*: *ćept*^u, *ćaptîn*^u, *ćátră*, *ćeptár*^{iu} etc. Fonetismul acesta se poate explica prin faptul că în graiul acestei populații, oclusivele palatale *k* și *g* devin africcate: *k* > *ć*, *g* > *đ*. Întrucât jinarii (și mărginenii, în general) palatalizează pe *p* la *k*, consoana palatală provenită din *p* + *iota* a fost supusă și ea aceluiași tratament ca și palatala normală: *k* > *ć*: *piępt* > *kept*^u > *ćept*^u; *piátră* > *kátră* > *ćátră* etc. Aici nu este vorba de o influență a vreunui grai, ci de un fenomen intern, o extindere a trecerii oclusivelor palatale în africcate prepalatale și la *k* < *p* + *ie*, *ia*, *i*. Această modificare fonetică, se pare, este într-o fază incipientă, iar evoluția ei incertă, deocamdată, având în vedere atât influența graiului din Mărginime asupra celui vorbit de băieși, cât, mai ales, presiunea exercitată de limba literară asupra graiurilor dacoromâne.

¹⁴ Cf. Macrea, *op. cit.*, h. 1 și h. 1.a; Frățilă, *Târnave*, p. 62, 66.

Harta lingvistică nr. 1. Sunetul *p* în PIELE.

Fenomenul africativării palatalelor este specific graiului din nord-estul Transilvaniei¹⁵, ca și unei arii dialectale de tranziție (restrânsă), cuprinsă între Valea Crișului Alb, la nord, linia Ineu — Șiria — Arad, la vest, până la est de Brad și Deva; ea mai cuprinde nord-estul Banatului și o parte din Țara Hațegului¹⁶. Având în vedere și alte caracteristici ale graiului băieșilor din Jina, pe care le întâlnim și în aria amintită, considerăm că această populație a fost colonizată în Mărginime din zona formată de sud-estul Crișanei, nord-estul Banatului și sud-vestul Transilvaniei.

b

¹⁵ Cf. Țăra, *op. cit.*, p. 349; I. Pătruț, *Velarele labialele și dentalele palatalizate*, în DR, X, 2, p. 303-304; Istrate, Turculeț, *Bistrița-Năsăud*, p. 198-199; Grigore Rusu, *Ocluzivele palatale [k] și [g] în graiurile dacoromâne*, în CL, XVIII, 1973, 2, p. 227-230; Dorin Urișescu, *Observații asupra unor fenomene fonetice dialectale românești: e > ie; k, g > č, đ*, în SCL, XXIII, 1972, 2, p. 159-165.

¹⁶ Cf. *NALR-Banat*, I, h. 11, *FURCA PIEPTULUI*; h. 93, *CAPĂȚUL PIEPTULUI*; *TDR*, p. 286; Frățilă, *Probleme de dialectologie*, p. 115.

$B + ie, ia > \acute{g}$: *oǵálǎ, ǵatǎ* „biatǎ“, *ǵet^u*, *bǎrgǵie* etc.

$B + i > \acute{g}$: *ǵíne, algínǎ, ǵic^u* „bici“, *ǵíbol^u*, *ǵíboliǵǎ, ǵíruie* etc.

$B + i$ flexionar $> \acute{g}$: *algǵ, bungǵ* (< *búmbi*) „nasturi“, *corǵ, cǵerg, întrég* „întrebi“, *porúng* (< *porúmbi*) „porumbei“, *uorǵ* „orbi“ etc.

În verbele de conjugarea a IV-a, terminate în *-bi*, $b + e > \acute{g}$: *scogesc^u* „scobesc“, (mǎ) *grǎǵesc^u* „mǎ grǎbesc“, *vorǵesc^u* etc.

În localitǎțile Jina și Rod, paralel cu \acute{g} (< $b + ia, ie, i, e$) circulǎ forma *bǵ*. De multe ori, ambele forme sunt utilizate de același vorbitor¹⁷.

Arealul transilvǎnean în care $b + ia, ie, i, e > \acute{g}$ este aproape același cu trecerea lui *p* la *k* în condiții identice, așă cum și aria lui *bǵ* se suprapune peste cea a lui *pk*¹⁸.

Axente Banciu considerǎ excepții cuvintele: *bisericǎ, biblie, birt* etc.¹⁹. În graiul bǎieșilor *b* nu se altereazǎ, indiferent de complexul fonetic în care se aflǎ.

m

$M + ie > \acute{n}$: *nel^u*, *nelúǵǎ, nércurⁱ*, *nez^u*, *nérlǎ* (*nírlǎ*) etc.

M urmat de *ia*, de asemenea, trece la \acute{n} : *nau^u* „mia“, *n-am* (adus) „mi-am adus“, *anǎzǎ* (*anǎzǎǵ*), (sǎ) *naunǎ* etc.

$M + i > \acute{n}$: *níc^u*, *níșcǎ, luńínǎ, níros^u*, *nínúne, nire, nireasǎ, níriște, níńíc^u* etc.

$M + i$ flexionar $> \acute{n}$: *ponǎ, dorń, lǎcrǎń, pǎlń* etc.

În graiul din localitǎțile Jina și Rod se întǎlnește și stadiul *mń* în palatalizarea lui *m*: *mńírlǎ, mńireásǎ, lumńínǎ, mńérǵǎ* „mierǵǎ“ etc.²⁰.

¹⁷ Vezi și Șandru, Brânzeu, *Jina*, p. 21, p. 55, textul XLVI:

"Rǎmii stínǎ sǎnǎtoasǎ,

Cǎ io mǎ mai duc acasǎ.

- Cíne te-o mai mǎtura?

- Da vrahǵiia cu coada";

p. 56, textul XLIX: *"S-o vorǵit sǎ mǎ d-omoare"*. Ambele texte au fost înregistrate de la același informator, Mǎrie Sava, 64 de ani; vezi și aici h. 2.

¹⁸ Cf. Macrea, *op. cit.*, h. 1 și 1.a; Frǎńilǎ, *Tǎrnave*, p. 62-66.

¹⁹ Cf. și Banciu, *op. cit.*, p. 187; Pǎcalǎ, *Rǎșinari*, p. 127.

²⁰ Cf. și Șandru, Brânzeu, *op. cit.*, p. 21; la p. 56-57 în textul XLIX "Miorița" aflǎm ambele stadii ale palatalizării lui *m*: *n* și *mń*, la același informator, în același context:

"S-aud^u bǎcǵile smolńd^u

Clópote pe oǵ sunńnd^u

Și mńiorița șǵerńnd^u...

Ce ń-ń ńńie níore

De tu cǎ iești trist-așe?".

Axente Banciu și V. Păcală consideră drept excepții cuvintele *familie*, *mințe*, *aminte*, *smintit* etc.²¹.

În graiul băieșilor *m + ia, ie, i*, nu se alterează.

Aria ardelenescă în care *m*, prin palatalizare, trece la *n* este aproape aceeași în care *p* și *b*, în aceleași condiții trec la *k*, respectiv *g*²².

f

F + ia, ie > h, în toate localitățile anchetate: *her^h*, *herb^h*, *herg*, *hără*, *hère* etc.

F urmat de *i > hk*: *hir^h*, *hin^h*, *hînă*, *hicăt^h*, *trandahir^h*, *hiór^h* „fior“, *hioare* „fioare“ etc.²³.

În graiul băieșilor din Jina am notat două feluri de rostire pentru *f + ia, ie, i*, și anume:

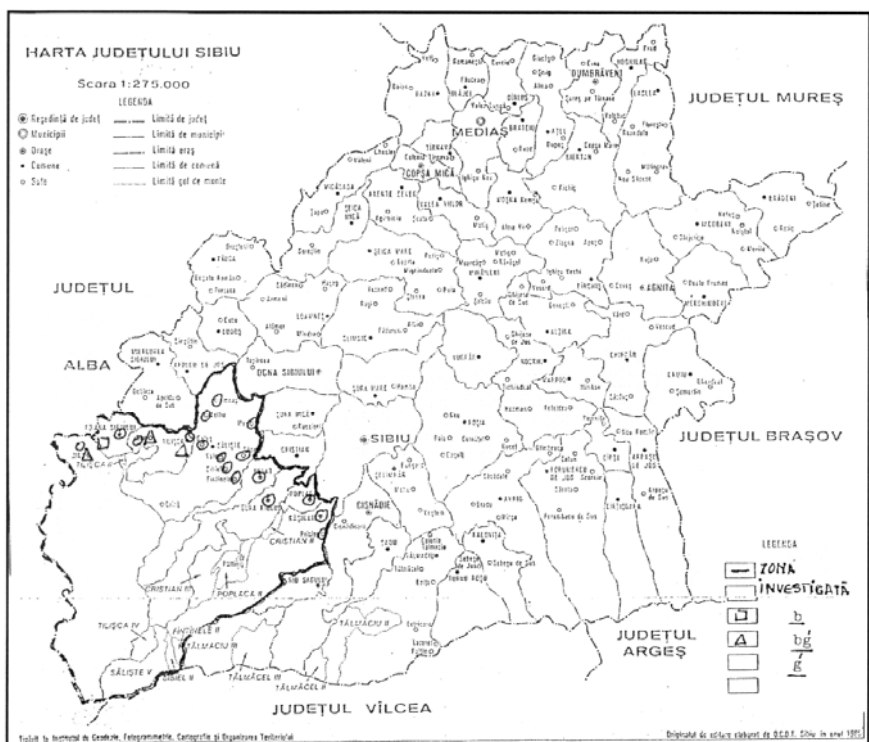
- rostirea dură a lui *f*: *férbe*, *fère*, *feără*, *fertură*, *trandafir* etc. Această tendință de depalatalizare a labialelor (pe care o întâlnim în graiul acestei populații și la ceilalți membri ai seriei) este considerată ca o trăsătură specifică a subdialectului bănățean și pe care Emil Petrovici o explică printr-o influență externă²⁴.

²¹ Cf. Banciu, *op. cit.*, p.188; Păcală, *op. cit.*, p. 128. Și în acest caz, ca și în cel al cuvintelor *biserică*, *biblie* etc., nu sunt îndeplinite condițiile pentru palatalizarea labialelor.

²² Cf. Frățilă, *Târnave*, p. 63.

²³ Vezi și Banciu, *op. cit.*, p. 187; Păcală, *op. cit.*, p. 127.

²⁴ Cf. TDR, p. 249; Frățilă, *Probleme de dialectologie*, p. 115; Emil Petrovici, "Depalatalizarea" consoanelor înainte de *e* în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în Petrovici, *Studii*, p. 61-73.

Harta lingvistică nr. 2. Sunetul *b* în BINE.

- *f* + *ia, ie, i* > *ș*: *șicăt^u*, *șerbe*, *șártâ*, *trandașir^u* etc. Acest fonetism este prezent și în graiul unor localități de pe valea inferioară a Târnavelor: Bia, Lunca Târnavei, Sâncel, Iclod, Crăciunelul de Jos, Bucerdea Grânoasă, Mihalț²⁵. Trecerea lui *f* + *ia, ie, i* la *ș* este specifică graiului din Transilvania de nord-est și celui din Moldova de nord²⁶, dar o aflăm și într-o arie mică din zona de tranziție din sud-estul Crișanei, nord-estul Banatului și sud-vestul Transilvaniei, de unde este originară această populație²⁷.

v

V + *ie* > *y* în toate localitățile cercetate: *yérme*, *yernⁱ*, *yer^u* „vier“, *yéșpe*, *yespáriu*, *yézure* etc.

²⁵ Cf. Frățilă, *Târnave*, p. 63.

²⁶ Cf. Țara, *op. cit.*, p. 353; Frățilă, *Probleme de dialectologie*, p. 167; *TDR*, p. 214-215, 287; vezi și *ALRM I*, h. 70, *FIERE*, h. 301, *FIN*, h. 304, *FINĂ*.

²⁷ Cf. *TDR*, p. 287; *ALRM I*, I, p. 70; *NALR-Crișana*, p. 115, 118.

Urmat de *i*, *v* trece la *y*: *yin*^u „vin“, *yiță(uă) yiță, yițăl^u, yiță de yiie, visăz^u (yisăd^u)* etc.

V + i flexionar devine *y*: *mórcoy, bólnay, cîtay* (< *citavi*) „sănătos, întreg“ etc.

V + i > y în forme ale verbului *a lovi*: *loyesc^u, loyeshⁱ, loyeste, loyim^u* etc.

Menționăm că în toate localitățile anchetate se observă tendința de transformare a lui *v + ia, ie, i* în *g*, prin stadiul *y*: *viŃor > yiŃor > gⁱŃor^u*; *vișin > yișin^u > gⁱișin^u*; *visez > yisăz^u (yisăd^u) > gⁱisăz^u (gⁱisăd^u)*; *vite > yite > gⁱite*; *vișea > yișă(uă) (yișă) > gⁱișă(uă) (gⁱișă)*; *vișel > yișăl^u > gⁱișăl^u*; *vie* (adj.) > *yiie > gⁱiie*; *vie* (subst.) > *yiie > gⁱiie*; *stăvilă > stăyilă > stăgⁱilă*; *vino > yină > gină* etc.²⁸. Ambele forme palatale (*y* și *g*) circulă concomitent și nu de puține ori sunt prezente în vorbirea aceleiași persoane²⁹.

În localitățile Săliște, Galeș, Tilișca, Rod, Poiana, Jina am notat termenul *gers^u* „textul unui bocet“, care presupune o formă inițială *viers*³⁰. În toată zona cercetată circulă cuvântul *țăge* „tub cilindric, din lemn de soc, aproximativ de lungimea unui creion, pe care se înfășoară fire textile și care se folosește la războiul de țesut“, acesta provine dintr-un *țevie* (<v.sl. *cěvi*) în care *v + ie > gⁱ*³¹.

În unele forme ale verbului *a veni*, *v (+i)* inițial se păstrează nealterat: (*am*) *vinit^u, (o) vini^u*, iar uneori dispăre: *am inii^u* (< *am yini^u < am venit*).

În *vulpe* și *volbură*, *v > h*: *hulpe, hólbură*; la Rășinari am notat și *volvură* „volbură“³², în care avem de-a face cu o asimilare: *v - b > v - v*.

Ca și în cazul labiodentalei *f*, am notat, în graiul băieșilor, două pronunții pentru *v + iot*:

- una dură, nepalatalizată: *vițăl^u, visăd^u, vișine, verme, lovăsc^u* etc.;

²⁸ Cf. și Banciu, *op. cit.*, p. 187; Păcală, *Rășinari*, p. 128; Șandru, Brânzeu, *Jina*, p. 21, 39; Ursan, *Aspecte ale graiului*, p. 336. Fenomenul e marcat și în toponimia zonei; cf. Tănase, *Poiana*, p. 10, *Dumbrăvița* [*Dumbrăyița*], p. 16, *Sub Dumbrăvi* [*Su Dumbrăy*], p. 18, *Dumbrăvi* [*Dumbrăy*], p. 22 *Prăveț* [*Prăyit*]; Ursan, *Nume de locuri*, p. 76 *Sub Viile Vălii* [*Su gⁱiile văli*]; p. 77, *În Vii* [*gⁱi*]; p. 100 (*La*) *Vișini* [*gⁱișini*] etc. Cf. și ALRR-Transilvania, h. 187.

²⁹ Vezi și Șandru, Brânzeu, *Jina*, p. 21; p. 42, textul XI:

"Cîn să iŃeste'n ușa șurii,

Stai să iei mukea săcurii,

S-o loyești în čeriu gurii",

p. 43, textul XVI: "Moraru o văst iale, frumușele, și așe cînta de faină, că o dzisă că nu știe gⁱisat-o, o kiar o audzîtă". Informator pentru ambele texte Ioana Găgea, 44 de ani.

³⁰ Acest *gers^u* este compus de bocitoare pentru fiecare mort în parte.

³¹ Termenul este curent și în graiul de pe valea inferioară a Târnavelor; cf. Frățilă, *Târnavă*, p. 65.

³² Cf. și Păcală, *op. cit.*, p. 128.

- și o a doua în care *v* trece la *z*, dar nu în toate cazurile: *zérme*, *zîțâl^h*, *zisăd^h* etc. Fonetismul *z* a fost înregistrat și pe Valea Târnavelor, în Biia, Pânade, Iclod, Spini, Sâncel, Mihalț, Crăciunelul de Jos și Bucerdea Grânoasă: *zer^h*, *zérme*, *zerń* etc.³³

Palatalizarea lui *v* în stadiul *z* o aflăm și în Moldova, la nord de linia Bacău — Huși, în graiul din Transilvania de nord-est, cât și în aceeași arie de tranziție, din sudul Crișanei, nord-estul Banatului și sud-vestul Transilvaniei în care și *f* + *iot* > *ș*³⁴.

Ca urmare a celor expuse mai sus, putem observa că fenomenul palatalizării labialelor, petrecut la întreaga serie, caracterizează graiul tuturor generațiilor din așezările mărginene³⁵.

Trecerea lui *p*, *b*, *m* + *iot* în *k*, *g*, *n* se încadrează într-o arie foarte întinsă, „de o absolut perfectă identitate ca întindere pentru toate trei labialele — , cea mai îndepărtată de aria cu labialele nepalatalizate, și cea care ne prezintă cele mai înaintate stadii de evoluție: aria stadiilor *k*, *g*, *n*, cuprinzând sud-estul Ardealului, estul Munteniei, Dobrogea, Moldova, estul Bucovinei și Basarabia. Aceste trei particularități ale ariei, ne dovedesc, în modul cel mai evident că aici trebuie ca palatalizarea să aibă cea mai mare vechime“³⁶.

Aria labiodentalelor *f*, *v*, devenite *h* și *y*, are, cu aproximație, aceeași întindere. La nordul acesteia, în care avem *k*, *g*, *n*, *h*, *y* se găsește o alta, de asemenea foarte întinsă, în care, alături de *k*, *g*, *n*, se mențin și labialele: *pk* (*pt'*, *pč*), *bġ* (*bd'*, *bġ*) și *mń* și în care *f*, *v* devin *ș*, *z*³⁷.

În zona cercetată de noi, în localitățile Jina, Rod, Tilișca, în care se întâlnesc *pk*, *bġ* și *mń*, *f* și *v* (+ *iot*) trec la *h* și *y* (*g*), nu la *ș*, *z*, pe care le aflăm doar în graiul băieșilor.

Asupra vechimii palatalizării labialelor în graiurile dintre Mureș și Carpații Meridionali s-au emis multe păreri. Astfel, Alexandru Rosetti³⁸, în urma studierii textelor dacoromâne din secolele XIII–XVIII, consideră că fenomenul este

³³ Cf. Frățilă, *Târnave*, p. 64.

³⁴ Cf. Țara, *op. cit.*, p. 353; Frățilă, *Probleme de dialectologie*, p. 103, 167; *TDR*, p. 214-215, 287; cf. și *ALRM I*, h. 107, VISEZ.

³⁵ Cu toate că am făcut referiri (și vom face în continuare) și la graiul băieșilor din Jina, considerăm că acesta nu este specific pentru Mărginimea Sibiului, fiind vorbit într-o enclavă de o populație colonizată aici.

³⁶ D. Macrea, *Palatalizarea labialelor*, p. 158; vezi și G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 166.

³⁷ Cf. Frățilă, *Târnave*, p. 66.

³⁸ Cf. Rosetti, *ILR*, p. 368, 468, 470, 618-619.

ulterior secolului al XVI-lea, când îl aflăm doar în textele din nordul Ardealului, Maramureș, Bucovina și Moldova.

G. Ivănescu³⁹, acceptând teoria lui Gustav Weigand și, ulterior, a lui Emil Petrovici, potrivit căreia graiurile din sudul Transilvaniei ar aparține subdialectului muntean, afirmă că peste acestea s-au suprapus unele graiuri migrate din nord, care și-au însușit o serie de particularități muntene. Graiurile din sudul Transilvaniei, susține lingvistul ieșean, mai ales cele din Țara Oltului (în concepția sa făgărășenii trebuie să fi avut la început, un grai cu labiale nealterate) sunt venite din Munții Apuseni. În favoarea afirmațiilor sale aduce drept argumente existența stadiilor *pk*, *pt'* sau *t'*, precum și falsele regresii de tipul *viezune*.

Realitatea lingvistică și social-istorică din teren nu confirmă, însă, această teorie. Astfel, faptul că în majoritatea graiurilor din Transilvania de la sud de Mureș se întâlnesc stadiile *k*, *g*, *n*, *h*, *y*, pentru *p*, *b*, *m*, *f*, *v* urmate de *ia*, *ie*, *i* și *i* flexionar, faptul că dentalele urmate de *e*, *i*, *ia* nu se alterează, păstrarea oclusivelor palatale *k*, *g* (spre deosebire de graiurile din nordul Mureșului unde labialele palatalizate au alte forme, dentalele se palatalizează, iar *k*, *g* se transformă în alte sunete) sunt realități care infirmă teoria lui G. Ivănescu.

În aceeași ordine de idei, fenomene fonetice cum sunt: propagarea lui *n* în *genunchi*, *rărünche*, conservarea lui *ă* în *părêche*, *părête*, a lui *i* în *dirépt*, *dirége*, ca și a lui *é* în *légé*, *fête* etc., alături de fapte morfosintactice și lexicale, ca: lipsa perfectului simplu și a formelor de mai mult ca perfect de tipul *mîncásem*, *lucrăsem*, existența termenilor *moare* „zeamă de varză“, *curéchi*, *sudoáre*, *cute* etc., demonstrează clar că graiurile din Transilvania de sud se deosebesc de cele muntenești dintr-o epocă destul de veche⁴⁰.

Pe de altă parte, asemănările graiurilor transilvănene de sud cu cele muntenești sunt absolut normale, dacă ne gândim la faptul că „Până în veacul al XII-lea, chiar și în al XIII-lea [...] toți românii de pe ambele laturi ale Carpaților, am trăit împreună, fără nici o graniță despărțitoare“⁴¹. Mai mult, voievozii Țării Românești au avut în stăpânire teritoriul din sudul Ardealului. Începând cu Vladislav Vlaicu (1366) și până la Mihai Viteazul, inclusiv, domnii munteni purtau și titlul de *Herțeg* sau *Duce* (dux) al Țării Amlașului și Făgărașului,

³⁹ Cf. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 173-174, 210; idem, *ILR*, p. 318, 319, 332-333.

⁴⁰ Frățilă, *Târnavă*, p. 68-69; idem, *Considerații*, în *AUT*, XI, 1973, p. 17-19, 21-22.

⁴¹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971, p. 98.

considerate drept „*ius antiquum voivodarum Valachiae Transalpinæ*“⁴². Totuși, graiurile românești dintre Carpații Meridionali și Mureș, au cele mai importante trăsături comune cu celelalte graiuri transilvănene⁴³.

Încercând să stabilească o cronologie a evoluției fenomenului palatalizării labialelor, G. Ivănescu crede că în Transilvania de la nordul Mureșului, acesta era încheiat înainte de secolul al XI-lea, cel mai târziu în anul 1000. Referitor la vechimea fenomenului în zona Transilvaniei de sud, lingvistul ieșean nu se pronunță ferm: „Nu știm deocamdată dacă graiul muntean din Ardealul de sud, din cele mai vechi timpuri, palatalizase labialele“⁴⁴.

Privind palatalizarea labialelor împreună cu alte fenomene fonetice dialectale petrecute până, cel târziu, în secolul al XII-lea în Transilvania de sud, Vasile Frățilă consideră, pe bună dreptate, că „graiurile ardelenesti de la sudul Mureșului, cele care cunosc labialele palatalizate în stadiile *k*, *g*, *n*, *h*, *y*, n-au venit din Transilvania de nord, ci așa cum afirmase D. Macrea, în aria care cunoaște astăzi stadiile *k*, *g*, *n*, palatalizarea trebuie să aibă cea mai mare vechime“⁴⁵. Argumentele pe care le aduce în susținerea acestei afirmații, demonstrează clar că fenomenul palatalizării labialelor în graiurile ardelenesti de la sudul Mureșului este străvechi și s-a petrecut în această zonă, atât pe valea Târnavelor, cât și în Mărginimea Sibiului⁴⁶.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AICED = „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice“, Seria A, București, 1979 ș.u.

ALRM I = *Micul atlas lingvistic român*. Partea I de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

⁴² Cf. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească*, p. 3, 15; Moga, *Marginea*, p. 58, 63; *Documente*, B. Țara Românească. *Veacurile XIII-XV*, p. 51; *Istoria României*, p. 366; Nicolaie Nistor, *Ducatul Amlășului și Țara Făgărașului, punți de legătură cu Țara Românească în Evul Mediu*, în „Mitropolia Ardealului“, XXIII, 1973, nr. 7-8, iulie-septembrie, p. 472-474; Dumitrescu-Jippa, Nistor, *op. cit.*, p. 33-39; Nistor, Racovițan, *op. cit.*, 35; *Istoria Românilor*, IV, p. 177, 252, 276-278, 281, 306, 309, 311, 315-316.

⁴³ Cf. Frățilă, *Probleme de dialectologie*, p. 172-181; idem, *Târnave*, p. 69-70.

⁴⁴ Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 173-174.

⁴⁵ Frățilă, *Târnave*, p. 70; cf. și Vasile Frățilă, *Un fenomen fonetic dialectal s>ș, z>j în unele grupuri consonantice urmate de sunete palatale*, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 213, nota 37.

⁴⁶ Cf. Frățilă, *Târnave*, p. 107, nota 83, p. 108, nota 90.

- ALRR — *Transilvania = Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, EA, vol. I, 1992; vol. II, 1997.
- AUT = „Analele Universității din Timișoara. Seria științe filologice“, Timișoara, I, 1963 ș.u.
- Axente Banciu — *Materiale = Axente Banciu, Materiale pentru studiul dialectelor limbii române*, în „Transilvania“, 1912, nr. 3-4, p. 184-197.
- Caragiu, *Compendiu = Matilda Caragiu-Marioțeanu, Compendiu de dialectologie română (nord și sud-dunăreană)*, București, EȘE, 1975.
- CL = „Cercetări de lingvistică“, Cluj, 1956 ș.u.
- DR = „Dacoromania“, Cluj, I, 1920-1921 ș.u.
- Dumitrescu-Jippa, Nistor, *Sibiul și ținutul = Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
- EA = Editura Academiei
- EȘ = Editura Științifică
- EȘE = Editura Științifică și Enciclopedică
- FD = „Fonetică și Dialectologie“, București, I, 1958, ș.u.
- Frățilă, *Considerații = Vasile Frățilă, Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromâniei*, în AUT, XI, 1973, p. 9-29.
- Frățilă, *Târnave = Vasile Frățilă, Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*. Timișoara, TUT, 1982.
- Frățilă, *Probleme (de dialectologie) = Vasile Frățilă, Probleme de dialectologie română*, Timișoara, TUT, 1986.
- Gheție, Mareș, *Graiurile dacoromâne (sau Graiurile sec. XVI) = Ion Gheție, Al. Mareș, Graiurile dacoromâne în sec. al XVI-lea*, București, EA, 1974.
- GS = „Grai și suflet“, București, I, 1923-1924 ș.u.
- Istrate - Turculeț, *Bistrița-Năsăud = G. Istrate, A. Turculeț, Cercetări dialectale în județul Bistrița Năsăud*, în FD, VII, 1971, p. 189-227.
- Ivănescu, *Problemele capitale = G. Ivănescu, Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948.
- Ivănescu, ILR = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.
- LL = „Limbă și literatură“, București, I, 1955, ș.u.
- LR = „Limba română“, București, 1952 ș.u.
- Macrea, *Palatalizarea labialelor = Dimitrie Macrea, Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1938, p. 92-160.

- Matei, Ursan, Bogdănel, *Jina* = Pamfil Matei, Vasile Ursan, Dorin Bogdănel, *Toponimia comunei Jina, Sibiu, Editura Imago*, 1998.
- Moga, *Marginea* = Ioan Moga, „*Marginea*“, *Ducatul Amlaşului și Scaunul Săliștei*, în idem, *Scrieri istorice*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 56-88.
- NALRR — Banat = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Banat*; autori: Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu; coordonator, Petru Neiescu; *Date despre localități și informatori*, București, EA, 1980; vol. I, București, EA, 1980; vol. II, București, ER, 1997.
- NALR — *Crișana* = *Noul Atlas lingvistic pe regiuni. Crișana*. Autori, Ionel Stan și Dorin Urițescu: *Date despre localități și informatori*, București, EA, 1996; vol. I, București, EA, 1996.
- Nistor, Racovițan, *Considerații istorice* = Nicolae Nistor, Mihai Racovițan, *Considerații istorice*, în *Mărginenii Sibiului* (coordonatori: Cornel Irimie, Nicolae Dunăre, Paul Petrescu), București, ESE, 1985.
- Panaiteescu, *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească* = P. P. Panaiteescu, *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească*, în „*Academia Română. Memoriile secțiunii Istorice*“, III, tom XX (3), București, 1938.
- Păcală, *Rășinari* = Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.
- Petrovici, *Studii* = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, EA, 1970 (volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării).
- Pușcariu, LR (I, II) = Sextil Pușcariu, *Limba română*. I. *Privire generală*, București, 1940; II. *Rostirea*, București, 1959.
- Rosetti, *ILR* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, EȘE, 1986.
- RS = „*Romanosilavica*“, București, I, 1958, ș.u.
- Rusu, *Nord-vestul Olteniei* = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Considerații fonologice*, București, EA, 1971.
- Săliștea Sibiului* = *Săliștea Sibiului, străveche vatră românească*, Sibiu, 1990 (coordonator, V. V. Grecu).
- SCL= „*Studii și cercetări lingvistice*“, București, I, 1955 ș.u.
- SCȘt = „*Studii și cercetări științifice*“, Filologie, Iași, 1950, ș.u.
- Șandru, Brânzeu, *Jina* = D. Șandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina*, I, în GS, V, p. 300-354; II, în GS, VI, p. 193-247; extras, București, Socec, 1934.
- Tănase, *Poiana* = Eugen Tănase, *Toponimia comunei Poiana Sibiului*, în AUT, V, 1967, p. 9-47.

- TDR = *Tratat de dialectologie românească* (coordonator, Valeriu Rusu), Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha, *Crișul Negru* = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, EA, 1961.
- TUT = Tipografia Universității din Timișoara.
- Țâra, *Graiul din nord-estul Transilvaniei* = Vasile Țâra, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, în AICED, A, 1, 1979, p. 347-359.
- Ursan, *Aspecte ale graiului* = Vasile Ursan, *Aspecte ale graiului din Săliște*, în *Săliștea Sibiului*, p. 333-344.
- Ursan, *Nume de locuri* = Vasile Ursan, *Nume de locuri din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, 1995; ediția a II-a, Sibiu, Editura Alma Mater, 2004.
- G. Weigand, *Körösch — und Morosch Dialekte* = G. Weigand, *Körösch und Morosch Dialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache“ (Rumänisches Seminar „zu Leipzig“), Leipzig, IV, 1897, p. 250-336.
- WLAD = Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.

LE TRAITEMENT DES CONSONNES LABIALES DANS LE PATOIS DE MĂRGINIMEA SIBIULUI

Résumé

L'une des plus importantes caractéristiques du patois de Mărginimea Sibiului c'est la palatalisation des labiales.

Ce phénomène phonétique se manifeste dans toute la série des consonnes labiales et présente le même état dans toute l'aire étudiée: *p, b, m, f, v* (+ son palatal) > *k, g, n, h, y (ǵ)*. Dans quelques localités (Jina, Rod, Tilișca) on peut reconstruire les situations: *pk, bg, mn*.

La réalité linguistique du terrain prouve clairement que le phénomène de la palatalisation des labiales dans les patois transylvains du sud de Mureș est aussi ancien dans Mărginimea Sibiului que sur la vallée inférieure des Târnaves.